

METODOLOGINIAI ETIKOS KLAUSIMAI

Č. KALENDA

MARKSISTINIO DOROVĖS TYRINĖJIMO TEORINĖS SĄLYGOS

Dorovę aiškinti pradėta seniai, kai tik atsirado filosofija. To aiškinimo pagrindai (principai) priklausė nuo vienos ar kitos istorinės epochos filosofijos lygio bei metodologinių ypatybių. Pažinimo procese objektyvūs sunkumai sąlygojo daugelio reiškinių, tarp jų dorovės, nenuoseklų, neadekvatų aiškinimą.

Tokią padėtį lėmė, be viso kito, paties aiškinamojo objekto — dorovės — glaudus ryšys su fundamentinėmis žmogaus, jo prigimties bei esmės ir kitomis panašiomis problemomis, kurios sudaro filosofijos šerdį ir kurių mokslinis sprendimas nėra iš karto pasiekiamas dalykas. Būdamą ne tik neatsiejama nuo žmogaus proto, jausmų ir valios, bet ir išeidama už empiriškai stebimos individualiosios būties ribų, dorovė imponavo reflektuojančiai sąmonei ir skatino ją ieškoti šio reiškinio ištakų bei egzistavimo pagrindų. Pastangos paaiškinti dorovės esmę ir vaidmenį buvo savotiškas bandomasis akmuo, ryškiai parodęs skirtingų filosofijos krypčių stipriąsias ir silpnąsias puses.

Ikimarksistinio materializmo atstovai žiūrėjo į tikrovę kaip į objektą, ignoruodami praktinę žmogaus veiklą bei jos įtaką objektui. Žmogaus santykį su tikrove jie traktavo individualistiškai: vienoje pusėje — gamta, pasaulis, kitoje — žmogus, kaip atskiras individas. Individo gebėjimas mąstyti bei vertinti buvo laikomas skiriamuoju žmogaus prigimties požymiu. Tačiau tą prigimtį filosofai suprato neistoriškai: materialistai — kaip pačios gamtos nulemtą, idealistai — kaip kažkokį dvasinį dalyką, žmogaus ryšio su tariamuoju anapusiniu pasauliu išraišką.

Neistoriškas žmogaus prigimties, arba sąmonės, traktavimas neleido moksliai adekvačiai paaiškinti dorovės kaip žmogaus išskirtinės ypatybės. Todėl filosofija turėjo tarti egzistuojant dar kažkokį atskirą — dorovinių tikslų, dorovinių idealų, dorovinių vertybių — pasaulį arba pasitenkinti paviršutiniška, subjektyvistiškai interpretuojama konstatacija apie žmogų kaip visų vertinimų matą.

Tiek dogmatinis-idealisticinis, tiek konvencinis-reliatyvistinis požiūris, kaip dorovės reiškinių aiškinimo kraštutinės pozicijos, vienu ir tuo pačiu metu gyvavusios (ir gyvuojančios!) bei kovojusios tarpusavyje, rodo

filosofinės minties blaškymąsi, o tai — ženklas, kad dorovės teorija stokojo tvirtų metodologinių pagrindų, įgalinančių ją nuosekliai ir laipsniškai apvaldyti savo tiriamąjį objektą.

Dorovės visuomeninės, praktinės prigimties atradimas

Padėtis dorovės reiškinių aiškinime pasikeitė, atsiradus marksizmui. Remdamiesi materialistiniu monizmu ir žmogaus bei gamtos substancinės vienovės principu, marksizmo klasikai atskleidė žmogaus prigimties specifiką, pagrindė jo aktyvų, kuriamąjį santykį su tikrove, išryškino visuomeninę, praktinę žmogaus veiklą. Dialektinė materialistinė metodologija įveikė metafizinę žmogaus esmės sampratą, pasireiškusią tiek idealistinės, tiek materialistinės pakraipos teorijose, ir ėmė aiškinti individualiąją žmogaus būtį kaip specifinę visuomeniškumo apraišką, nulemtą istoriškai konkrečių socialinių santykių.

Žmogus, kaip mąstymo ir vertinimo subjektas, K. Markso traktuojamas ne individualistiškai, pagal formulę „individas — pasaulis“, o kaip „visuomeninių santykių visuma“¹, kaip universalios, visuotinės, t. y. visuomeninės, visumos „ląstelė“, o visuomenė — kaip „žmonių sąveikos rezultatas“², t. y. kaip patys individai, atitinkamu būdu susiję ir praktiškai keičiantys tikrovę. Už visuomeninių santykių, arba žmonių sąmoningai keičiamos tikrovės, t. y. „anapus“, marksizmas neranda jokie proto ir jokių tikslų.

Marksizmo klasikai, atsižvelgdami į visuomeninį žmogaus veiklos, darbo pobūdį ir remdamiesi tais pačiais visuomeniniais žmonių santykiais, paaiškino dorovės atsiradimą bei egzistavimą. K. Marksas pirmasis suvokė, kad sąmonė nėra amžinas, gamtos duotas žmogaus atributas, kad ji išsivystė, kai dirbančiosios būtybės pradėjo gamintis įrankius ir skirti save nuo gyvulių. „Idėjų, vaizdinių, sąmonės gamyba iš pradžių yra betarpiškai įpinta į materialinę žmonių veiklą — ir į materialinį jų bendravimą, į realaus gyvenimo kalbą. Žmonių vaizdavimasis, mąstymas, dvasinis bendravimas čia dar yra tiesioginis jų materialinės veiklos padarinys“³, — rašė K. Marksas ir F. Engelsas bendrame veikle „Vokiečių ideologija“.

Minėtas veikalas buvo parašytas 1845—1846 metais, bet kai jis, paties K. Markso žodžiais tariant, seniai buvo pasiekęs savo leidimo vietą, autoriai gavo žinią, kad „pasikeitusios aplinkybės neleidžia jo spausdinti“, ir rankraštis buvo paliktas „graužiančiai pelių kritikai“⁴.

¹ Marksas K. Tezės apie Fojerbachą. — Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 464.

² Marksas K. Marksas — P. Anenkovui, 1846 m. gruodžio 28 d. — Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai laišškai. V., 1983, p. 24.

³ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija, p. 20.

⁴ Marksas K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarė. — Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomams. V., 1949, t. 1, p. 305.

Šis iš pirmo žvilgsnio nereikšmingas ir, atrodo, atsitiktinis faktas negali būti išleistas iš akių, prisiminus tą aplinkybę, kad Č. Darvino veikalas „Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu“ pasirodė 1859 metais, o jo veikalas „Žmogaus kilmė ir lytinė atranka“—1871 metais. Vadinasi, K. Marksas ir F. Engelsas teisingai metodologiškai iškėlė klausimą apie visuomeninę žmogaus prigimtį nepriklausomai nuo vėliau paskelbtų Č. Darvino tyrinėjimų, įgalinusių padaryti fundamentinę išvadą, jog žmogus, kaip biologinis organizmas, yra kilęs iš tam tikros rūšies gyvulinių protėvių.

Dorovės kilmės bei prigimties mokslinio aiškinimo galimybę suponuoja tas žmogaus fenomeno problemos kėlimas, kuris realizuotas kaip tik marksizmo klasikų darbuose. Juose randame preciziškai suformuluotą metodologinę nuostatą traktuoti sąmonę kaip „žmonių visuomenės specifikos reiškinį“⁵. Dorovę taipogi lemia žmogaus visuomeninio egzistavimo sąlygų specifika. Tuo tarpu gamtininko Č. Darvino tyrinėjimai liečia pirmiausia (ir daugiausia) žmogaus organizmo struktūros susidarymo klausimą. Šia plotme dar negalima tiesiogiai paaiškinti žmogaus sąmonės atsiradimo, juo labiau dorovės atsiradimo. Dorovė negali atsirasti iš gamtos. Ji, kaip dvasinės kultūros reiškinys, „jau iš pat pradžios yra visuomeninis produktas ir juo lieka, kol iš viso egzistuoja žmonės“⁶. Dorovė atsirado ir funkcionuoja ne kaip instinktas, turintis gyvulišką prigimtį ir nesuponuojantis sąmonės, o kaip žmogiškas reiškinys; ji negali būti kildinama iš gyvo organizmo prisitaikymo prie aplinkos, o tik iš gamtos pertvarkymo ir jos pritaikymo žmogaus poreikiams sąlygų. Iš to plaukia išvada, kad, sprendžiant dorovės kilmės problemą, būtina remtis ne biologine, o visuomenine žmogaus prigimtimi. Tam tikrai primatų rūšiai sužmogėjus, „visuomeninis (taigi ir dorovinis.— Č. K.) žmogaus sąmonės vystymasis tik prasideda“⁷. Vadinasi, „moksliniam materialistiniam dorovės kilmės aiškinimui“ pradžią davė ne Č. Darvino „evoliucijos teorija“, kaip kartais teigiama⁸, o marksistinė praktikos, pirmiausia materialinės gamybos, kategorijos plėtotė, įgalinusi K. Marksa ir F. Engelsą adekvačiai suformuluoti metodologinę žmogaus protėvių išsiskyrimo iš kitų gyvūnų, iš gamtos apskritai problemą ir šitokiu būdu atsiriboti tiek nuo religinės-idealitinės, tiek nuo natūralistinės-metafizinės žmogaus sampratos ir sukurti tiek bendrą mokslinę sąmonės kilmės teoriją, tiek ir skirtingų sąmonės fenomenų genezės teoriją. Kaip tik dėl naujos, originalios metodologinės pozicijos, dėl to, kad materialistiškai aiškino žmogaus pasaulį, marksizmo klasikai tapo dorovės teorijos rekonstrukcijos pradininkais, nors specialių darbų, tiesiogiai skirtų etikos klausimams, jie neparasė.

⁵ Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai.— V., 1981, p. 64.

⁶ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija, p. 26.

⁷ Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai, p. 74.

⁸ Žr. Etika: Marksistinės-lenininės etikos pradmenys.— V., 1979, p. 53.

Marxistinei dorovės kilmės sampratai pagrįsti svarbus yra visų specifinių žmogaus galių, ypač gebėjimo tikslingai rinktis veiksmus, t. y. valios formavimosi mokslinis aiškinimas.

Sąlygos dorovei susidarė tada, kai pirmykščio žmogaus elgesys pradėjo pamažu prarasti gyvuliams būdingą impulsyvumą, peržengė paveldimų biologinių elgesio formų ribas ir virto visuomeniškai tikslingu elgesiu. Tai įvyko darbo procese, kuriame atskiri individai veikė kaip visuomenės nariai, gebantys kalbėti ir todėl bendraujantys ir derinantys savo veiksmus su vienokiu ar kitokiu sąmoningu gamybiniu tikslu, kuris, K. Markso žodžiais tariant, lėmė žmogaus „veiksmų būdą“ ir kuriam žmogus turėjo „pajungti savo valią“. „Ir tas pajungimas nėra atskiras aktas,— tęsia mintį K. Marksas.— Neskaitant įtempimo tų organų, kuriais atliekamas darbas, per visą darbo laiką yra būtina tikslinga, atidumu pasireiškianti valia <...>“⁹.

Toks veikimo būdas, nulemtas gebėjimo samprotauti, numatyti veiksmo rezultatus, vertinti savo veiksmus pasirinkto tikslo požiūriu, vieno veiksmo atsisakyti, kitą pasirinkti, darėsi įprastiniu ir visose kitose pirmykščių žmonių gyvenimo srityse. Žmonių gyvybinė veikla pasidarė jų intelekto ir valios objektu. Kadangi toji veikla buvo sąmoningų būtybių bendravimas, tai susidarė objektyvios sąlygos kiekvienam veiklos dalyviui žvelgti į savo veiksmus kitų gentainių akimis ir tuos veiksmus kontroliuoti, koreguoti, juo labiau kad darbo procesas, bendruomeninis gyvenimo būdas reikalavo bendruomenės narių savitarpio pagalbos, solidarumo, vienų veiksmų įtvirtinimo, kitų — uždraudimo. Šitaip brendo prielaidos individui tapti dorovine būtybe, sąmoningai besirenkančia elgesį ir jį vertinančia dorovinio tikslo, t. y. gėrio ir blogio, požiūriu. Patys doroviniai tikslai, kaip žmonių sąmonės turinio komponentas, kilo iš patyrimo ir objektyvaus poreikio suderinti individualų elgesį su kolektyvinio gyvenimo sąlygomis, iš poreikio sankcionuoti ir įtvirtinti tam tikrus žmogaus veiksmus, siekius, interesus. Toks poreikis atsirado tuoj pat, kai individualus elgesys peržengė sinkretinių pirmykščių reguliacijos formų griežtas ribas ir individas įgijo tam tikrą laisvę kolektyvo atžvilgiu. Laisvės augimas — būtina dorovės plėtotės sąlyga. F. Engelsas rašė: „Pirmieji iš gyvulių pasaulio išsiskyrę žmonės buvo visuose esmingiausiuose dalykuose taip pat nelaisvi, kaip ir patys gyvuliai, bet kiekvienas žingsnis kultūros kelyje buvo žingsnis į laisvę“¹⁰. Žmogus, pradėjęs jaustis žmogumi, t. y. suvokęs savo gimininę esmę, priklausymą žmonių giminei, ėmė žengti ne tik gamtos reiškinių pažinimo ir apvaldymo keliu, bet ir dorovinės raidos keliu. Taigi doroviškai veikiantis žmogus yra ne istorijos pradinis taškas, o jos rezultatas.

Žmonių praktinio gyvenimo poreikiai lėmė tiek pačios dorovės atsiradimą, tiek ir tolesnę jos raidą. Tai akivaizdžiai parodo, sakysim, tas faktas, kad dorovės sąvokų turinys plėtojosi iš materialumo prasmės į

⁹ Marksas K. Kapitalas.— V., 1957, t. 1, p. 163.

¹⁰ Engelsas F. Anti-Diuringas.— V., 1958, p. 98.

idealumą, o ne priešingai. Pavyzdžiui, pradiniu civilizacijos periodu, kada fizinį darbą atliekantis žmogus dažniausiai būdavo vergas, darbas dorovės požiūriu buvo siejamas su fizine prievarta, bausme, nelaisve. Pradinis gėrio, pareigos, garbės, laimės ir kitų dorovės kategorijų turinys taip pat reiškė tam tikrus daiktus arba materialinius procesus (naudingumą, duoklę, turtą ir pan.)¹¹.

Vėlesnėje raidoje, žmonių santykiams sudėtingėjant, protiniam darbui atsiskyrus nuo fizinio, dorovės sąvokos įgijo santykišką savarankiškumą materialinės veiklos atžvilgiu. Tos sąvokos ėmė reikšti žmogaus dvasinio gyvenimo procesus, individo savybes ir jo poelgius. Individo dorovinis pasaulis darėsi turtingesnis, subtilesnis. Visuomeninio bendravimo ir veiklos procese kritiškas aplinkinių požiūris į individą tapo paties individo kritišku požiūriu į save. Pagaliau išsirutuliojo emocinis šio santykio išgyvenimas, t. y. sąžinė. Šiomis sąlygomis dorovės sąvokų ryšys su materialiniu gyvenimu pasidarė netiesioginis, neakivaizdus, sunkiai pastebimas, jų turinys nutolo nuo savo materialinio prototipo, panašiai kaip žmogus — nuo savo gyvulinių protėvių.

Tačiau dorovės esmė bei prigimtis, t. y. šio reiškinių turinį ir pobūdį sąlygojančios aplinkybės, liko tos pačios. Tik šiai esmei atskleisti prireikė didelių žmogaus pastangų, ilgo jo minties stūmimosi į priekį, įveikiant šiame kelyje daugelį pažinimo proceso sunkumų, gnoseologinių ir socialinių kliūčių.

Dorovė kaip socialinis reiškinys

Dorovė yra organiškas socialinės visumos komponentas, kurį išskiriame iš visumos tik abstrakčiai mąstydami.

Požiūris į dorovę kaip į socialinį reiškinį nėra būdingas vien marksizmui. Ir anksčiau buvo mėginimų traktuoti dorovę kaip visuomeninio gyvenimo veiksnį, priklausantį nuo daugelio kitų veiksnių. Pavyzdžiui, galima paminėti socialistus utopistus K. Sen-Simoną, Š. Furjė, R. Oveną, kurie atkreipė dėmesį į dorovės priklausymą nuo ekonominio gyvenimo sąlygų. Tačiau dorovės laikymas visuomenės, kaip visumos, sudedamųjų elementu pats savaime dar nereiškia šio fenomeno mokslinio paaiškinimo. Mat skirtingai gali būti suprantama (iš biologinių, antropologinių, psichologinių ar dar kitokių pozicijų) pačių socialinių procesų, taip pat dorovės, esmė.

Vadinasi, dorovės laikymas socialiniu reiškiniu yra tik tam tikro fakto konstatavimas, kuris dar nesuponuoja vienareikšmiškos teorinės pozicijos. Tiesa, ši konstatacija įgauna reikšmingą metodologinę prasmę, turint galvoje kraštutines idealizmo bei subjektyvizmo formas, kurios ištirpdo

¹¹ *Жг. Лафарг П. Сочинения.*— М.— Л., 1931, т. 3, с. 56—97; *Тигаренко А. И. Структуры нравственного сознания: Опыт этико-философского исследования.*— М., 1974, с. 55, 78—79, 164—166.

dorovę grynojo subjektyvumo sferoje, kartu kvestionuodamos šio reiškinių mokslinio tyrinėjimo galimybę. Šiuo požiūriu tiksliai pastebėjo jugoslavų mokslininkas R. Lukičas, kad moralės, kaip ir kitų visuomenės gyvenimo reiškinių, laikymas socialinės „tikrovės dalimi“ nepalieka abejonės, jog dorovę galima moksliskai tyrinėti, „galima kurti specialų mokslą apie moralę <...>“¹².

Marxistinė teorija ne tik pabrėžia dorovės priklausymą nuo kitų socialinių reiškinių, bet svarbiausia moksliskai paaiškina tų reiškinių prigimtį, jų raidos dėsningumą. Tuo ši teorija pranašesnė už kitas socialines koncepcijas. Visuomenės raidos istorija, kaip gamybos plėtros istorija, yra dėsningas procesas, kuris turi savo objektyvią kryptį ir kurią galima moksliskai, objektyviai tyrinėti. Kadangi dorovinė žmonių praktika galų gale išreiškia jų materialinę praktiką ir pastarąja remiasi, dorovės istorija taip pat įgauna moksliskai išaiškinamą, objektyvų pagrindą. Taigi marksizmo atskleistas subjektyvių reiškinių, taip pat dorovės, priklausymas nuo objektyvaus žmonių gyvenimo proceso įgalina traktuoti dorovę kaip dėsniską reiškinį ir paversti jį mokslinio tyrinėjimo dalyku. Vadinasi, kai dorovė tiriama marksistiškai, svarbiausiu metodologiniu orientyru tampa socialinio determinuotumo idėja, suponuojanti daugelį klausimų.

R. Lukičas, pavadinęs dorovę socialinės tikrovės dalimi, šį dalyką charakterizavo iš filosofinių-gnoseologinių pozicijų. Šiuo abstrakčiu požiūriu svarbi yra pati galimybė fiksuoti dorovę kaip objektyviai apibrėžiamą reiškinį, nesigilinant į jo turinį, į jo ryšių su aplinka pobūdį. Tuo tarpu žiūrint konkrečiau, sakysim, sociologijos požiūriu, dorovės tyrimai, remiantis visumos ir dalies kategorijomis, negali būti vaisingi.

Visumos ir dalies kategorijos puikiai tinka kokiam nors mechaniniam agregatui paaiškinti. Kiekviena mašina gali būti ne tik išardoma, bet ir vėl surenkama, o ją sudarančios detalės, net atskirtos nuo visumos, nepraranda savo savybių. Todėl ir galima mašiną sukonstruoti, dirbtinai atkurti, kartu eksperimentiškai įrodant, kad visuma susideda iš dalių arba kad kelios dalys sudaro visumą. Tačiau tokiose išvadose, F. Engelso žodžiais tariant, „kartojimo tuštybė dar ryškiau pabrėžia turinio tuštybę“¹³, ir šių kategorijų nepakanka biologiniams, o juo labiau socialiniams reiškiniams aprašyti. „Organizmas kuria iš savęs dalis (visiškai akivaizdus pavyzdys — apvaisintos ląstelės rutuliojimas į naują individą). Organizmo „dalys“ neegzistuoja ir negali egzistuoti už šito organizmo. Už šito organizmo, atskirtos nuo jo, jos virsta kažkuo visiškai kitu: ranka, atskirta nuo kūno, lieka „ranka“ tik pagal pavadinimą. Iš tikrųjų tai rankos lavonas, o ne ranka <...>“¹⁴.

Šios išvados pritaikomos ir visuomenei. Individų suma dar nesudaro socialinio kolektyvo. Visuomenė nesusideda iš individų kaip paprastų

¹² Лукич Р. Социология морала.— Београд, 1976, с. 9.

¹³ Engelsas F. Anti-Diuringas, p. 36.

¹⁴ Ильенков Э. В. Проблема абстрактного и конкретного в свете «Капитала» Маркса.— В кн.: «Капитал» Маркса, философия и современность, М., 1968, с. 193.

visumos dalių. Ji taip pat nesusideda ir iš tokių „dalių“ kaip gamybos jėgos, politika, valstybė, teisė, dorovė, mokslas, religija ir t. t. Todėl, kada reikalas liečia organišką visumą, K. Marksas „kalba ne apie jos „dalis“, o apie abstrakčius momentus, kuriuose ir per kuriuos realizuojama kaip tik ši gyva ir konkreti „visuma“, „totalumas“¹⁵. Žmonės, kaip gamintojai, valstybės institutai, dorovės normos ir t. t. ne patys savaime tampa socialinės struktūros momentais.

„Prieštaravimas tarp išorinių apraiškų ir to, kas pasireiškia, jokių būdu negali būti atskleistas visumos ir dalių santykiais,— rašo teisės normų tyrinėtojai.— Ir frazė „visuomenė susideda iš individų“, būdama visiškai teisinga empiriniu požiūriu, nieko nepasako nei apie visuomenę, nei apie individus ir dėl savo neturiningumo neduoda nei vienos, nei kitų mokslinės charakteristikos, ir pasakymas „valstybė ir teisė yra visuomenės dalys“ nėra nei marksistinės sociologijos, nei marksistinio teisės mokslo teiginys. Jis fiksuoja valstybės ir teisės įėjimo į sociumą faktą, bet, nė kiek nepaaiškindamas jų ryšio pobūdžio, yra šiuo pavidalu tik prielaida būsimam teoriniam tyrinėjimui“¹⁶.

Cituotos mintys metodologiškai reikšmingos ir dorovės tyrinėjimui. Juk dorovinės normos realiai pasireiškia vienoje ar kitoje visuomenėje ne savo abstrakčia, verbališkai fiksuota forma (pvz., „Nevok“, „Nežudyk“, „Padėk kitam“ ir t. t.), o tik būdamos organiškai susijusios su klasinių, politinių, teisinių ir kt. santykių visuma ir tik turėdamos visumos charakteristikas, jos energiją ir dvasią. Šių normų turinys priklauso nuo to, kas vienoje ar kitoje visuomenėje laikoma nuosavybės teisės objektu, kokia yra socialinė žmonių padėtis, kokie klasių, socialinių grupių santykiai ir t. t. Toks pat žmogaus veiksmas, poelgis, charakterio bruožas ir t. t. skirtingomis istorinėmis sąlygomis gali būti skirtingai doroviškai vertinamas. Sakysim, darbštumo, kaip asmens savybės, dorovinį vertinimą „galima suprasti tik konkrečių klasių, tautų, socialinių ir profesinių grupių bendros dorovinės orientacijos sistemoje. Nėra abstrakčios, neistorinės „darbštumo“ savybės, nebuvo ir tokios „amžinos normos“ kaip reikalavimas uoliai dirbti“,— rašo tarybinis filosofas A. Titarenka. Ir toliau paaiškina savo mintį: „<...> darbas, kaip socialinis reiškinys, užėmė gana skirtingą vietą socialinių vertybių sistemoje. Mat ir tos sistemos buvo skirtingos, nes išreiškė įvairius socialinius ekonominius santykius, įvairią gyvenimo sandarą. Skirtingose dirbančiųjų klasėse, istoriškai savitose socialinėse ekonominėse sanklodose buvo įvairus požiūris į darbą: kaip į pragyvenimo šaltinį; kaip į sunkų praeikimą bei kančią; kaip į tradicinį, iš praeities kartų perimtą būdą užimti tam tikrą socialinę padėtį, „statusą“; kaip į kūrybinį malonumą; kaip į kaupimo šaltinį ir pan. Atitinkamai ir dorovinis „darbštumo“ vertinimas buvo skirtingas“¹⁷.

¹⁵ Ten pat, p. 194.

¹⁶ Эффективность действия правовых норм.— Л., 1977, с. 12.

¹⁷ Титаренко А. И. Структуры нравственного сознания: Опыт этического философского исследования, с. 53—54.

Vadinasi, pažinti dorovę reiškia ne ką kita kaip įvairiais aspektais rekonstruoti jos, kaip socialinės visumos neatskiriama momento, realų vystymąsi, jos vietą ir vaidmenį visuomenės raidoje ir atskiro žmogaus gyvenime, jos struktūrą ir funkcijas. Toks dorovės tyrimo būdas realizuoja visapusiškumo principą kaip vieną dialektinio metodo bruožą, kai „kiekviena kategorija ir kiekvienas apibrėžimas skyla į kitas kategorijas bei apibrėžimus, ir tik ilgesnė ar trumpesnė jų virtinė atkuria konkretų vientisumą“¹⁸. Šio principo nuoseklus taikymas visose dorovės pažinimo proceso pakopose laiduoja vaisingą žengimą į priekį, „daugelio apibrėžimų sintezę“, t. y. turiningų sąvokų bei pažiūrų sukūrimą, išsamią ir gilią dorovės sampratos plėtotę.

Konkretus istorinis dorovės tyrinėjimas

Materialistinio istorijos supratimo požiūriu, dorovė, jos turinys ir raida nulemiami visuomenės, o ne priešingai. Tai reiškia, kad vergvaldinė dorovė perauga į feodalinę, o ši — į buržuazinę ir t. t. ne pačios savaime, o dėl visuomeninių santykių raidos. Šiuo požiūriu dorovė yra visuomenės, kaip save reguliuojančios visumos, vienas iš būdų veikti visuomeninių santykių raidą, tvarkyti socialinius procesus, palaikyti reliatyviai pastovius žmonių ryšius, spręsti bendravime išskylančius prieštaravimus ir pan., kad žmonių gyvenimas, K. Markso žodžiais tariant, būtų „visuomeniškai patvarus ir nepriklausomas nuo paprasto atsitiktinumų arba savivalės“¹⁹. Dorovė nukreipia žmogaus veiklą atitinkama socialine vaga, lemia individo atsakomybės už savo poelgius matą, susieja atskiro žmogaus veiksmus su istorija, išaukština žmogų, sutaurina jo prigimtį, įprasmina jo gyvenimą. Dorovė yra specifinis žmonių elgesio reguliavimo veiksnys ir kartu žmonių dvasinio gyvenimo būtinas veiksnys, asmenybės dvasingumo išraiška, organiška dvasinės kultūros dalis. Atspindėdama socialinės raidos poreikius, visuomenės gyvenimo prieštaravimus, dorovė gali ir sustiprinti įvairias kolizijas, aštrinti santykius, stimuliuoti naujybės kovą su senybe, pažangių tendencijų — su konservatyviomis.

Aktyvus dorovės poveikis individo elgesiui ir socialinių procesų tėkmei konstatuotas jau seniai. Tai nėra marksizmo nuopelnas. Marksistinės metodologijos naujumą šiuo atžvilgiu, kaip pastebėjo vengrų mokslininkas E. Farkašas, sudaro tai, kad ji, keldama klausimą apie dorovės imperatyvų reikšmę, kartu svarsto, koks jų turinys²⁰. Tokia metodologinė nuostata kaip tik ir leidžia atskleisti tikrąsias dorovės veiksmingumo priežastis bei galimybes.

¹⁸ Лозурайтис А. Место морали в историческом процессе.— В кн.: Нравственный прогресс и личность. Вильнюс, 1976, с. 9.

¹⁹ Маркс К. Капиталас.— V., 1959, т. 3, р. 720.

²⁰ Жг. Фаркаш Э. Мораль и революционность: Размышления об этическом наследии К. Маркса и Ф. Энгельса.— М., 1979, с. 23—24.

Dorovė negali būti amžina ir nekintama, nes jos turinys ir funkcijos priklauso nuo visuomenės. Dėl to kurios nors konkrečios visuomenės dorovė negali būti dorovės sampratos etalonas, ir, marksizmo požiūriu, nėra pagrindo kelti klausimo apie galutinę tobulą dorovę.

Dorovė, kaip socialinis, paprotinis reiškinys, pasižymi sudėtinga struktūra, prieštaringumu, kintamumu ir pastovumo momentais, o klasinėje visuomenėje — klasiniu pobūdžiu. „Klasinis moralės pobūdis nepastebimas reiškinuose iš pirmo žvilgsnio. Kiekvieną kartą (nekalbant apie retas išimtis) jam atskleisti reikia kruopščios mokslinės analizės. Tai buvo marksistinės teorijos atradimas“²¹. Kaip istorinis reiškinys, dorovė visada turi „praities liekanų, dabarties pagrindų ir ateities užuomazgų“²². Nė vienoje visuomenėje dorovė nėra „gryna“, t. y. savo turiniu išreiškianti tik esamo istorinio visuomenės ir dorovės tipo ypatybes.

Taikant konkrečios analizės principą dorovei tyrinėti, reikia turėti galvoje tai, kad „nei moralinių papročių imperatyvų, nei skelbiamų moralinių vertybių turinys nėra ištiesai paaškinamas vien jų istorinės socialinės specifikos aspektu. Tas turinys vienaip ar kitaip išreiškia ir bendražmogiškosios arba elementariosios dorovės imperatyvus“²³, kurie yra būtina vidinė kiekvienos žmonių bendrijos egzistavimo sąlyga ir kurie sudaro reikšmingą dorovės bendro turinio momentą, tarnaudami žmonių giminės išlikimo ir pažangos tikslams.

Marksizmas neignoruoja dorovės sąvokos apskritai, ir jo negalima apkaltinti „bloguoju istorizmu“ (t. y. reliatyvizmu). Deja, tokio pobūdžio priekaištą buržuaziniai marksizmo interpretatoriai laiko vos ne svarbiausiu kriterijum, vertindami marksistinę dorovės koncepciją. Pavyzdžiui, austrų filosofas J. Maderas teigia, kad K. Marksas moralę traktavęs kaip „valdžios įrankį“ ir neigęs „bendrų moralės principų galimybę“²⁴. Buržuazinis filosofas visiškai neatsižvelgia į tai, jog K. Marksas žiūrėjo į moralę ne vien per ideologijos prizmę, bet kartu pabrėžė būtinumą „siekti, kad paprasti dorovės ir teisingumo dėsniai, kuriais turi vadovautis tarpusavio santykiuose atskiri asmenys, taptų aukščiausiais įstatymais ir tautų tarpusavio santykiuose“²⁵. Panašią mintį plėtojo F. Engelsas²⁶ ir V. Leninas²⁷. Dabartiniuose marksistiniuose dorovės tyrinėjimuose taip pat pabrėžiami tokie būdingi šio reiškinio struktūrinių elementų bruožai kaip ilgaamžiškumas, bendrumas, ypatingas pastovumas²⁸. Kita vertus,

²¹ Ładosz J. Elementarne normy moralności i prawa.— In: Antropologia filozoficzna a marksizm. Wrocław, 1980, s. 59.

²² Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 1, p. 166.

²³ Meškauskas E. Moralinių vertybių istorinės specifikos klausimu.— Problemos, V., 1980, [Nr] 2(24), p. 11.

²⁴ Mader J. Moral, Philosophie und Wissenschaft: Probleme der Ethik in Tradition und Gegenwart.— Wien—München—Oldenburg, 1979, S. 15—17.

²⁵ Marksas K., Engelsas F. Rinkiniai raštai dviem tomais, t. 1, p. 324—325.

²⁶ Žr. Engelsas F. Darbininkų klasės padėtis Anglijoje.— V., 1961, p. 122.

²⁷ Žr. Leninas V. Raštai, t. 25, p. 435—436, 447.

²⁸ Žr. Дробницкий О. Г. Понятие морали.— М., 1974; Драмалиев Л. Нравственность.— София, 1972.

marksizmas nesitenkina paprastu klasinių ir visiems žmonėms bendrų dorovės bruožų fiksavimu, bet parodo jų ryšį, sąveiką, išryškina, kaip bendrumas atsiskleidžia ir funkcionuoja klasinėje dorovėje, kaip jis gilėja ir plėtojasi.

Marksistinis istorizmo principas leidžia atskleisti ne tik objektyvų dorovės sąlygotumą, jos vystymąsi ir dėsninę kitimą, bet ir daugelį kitų, specifinių, dorovinės sąmonės ir dorovinio elgesio ypatybių. Šiuo atžvilgiu ypač reikia pažymėti susvetimėjimo sąvokos vaisingą pritaikymą istorinei dorovės kaitai aiškinti.

Pirmųjų natūralių (nesusvetimėjusių) santykių suirimas ir klasinės visuomenės formavimasis lėmė dorovės išsiskyrimą iš papročių visumos, iš pirmųjų žmogaus elgesio reguliavimo sinkretiško komplekso ir jos virtimo santykiškai savarankišku dvasinio gyvenimo veiksmu („nerašytais įstatymais“), „žmonių asmeninių santykių sritimi“²⁹. Išryškėjęs būtinumas derinti privačius individo interesus su bendraisiais interesais skatino susiformuoti pageidaujamo elgesio normų sistemą kaip dorovinio auklėjimo programą, kurios realizavimu ėmė rūpintis įvairūs visuomenės institutai. Susvetimėję visuomeniniai santykiai lėmė tai, kad dorovė, būdama specifiniu kultūros bei ideologijos fenomenu, vykdė savo praktines funkcijas, įgaudama visuomenės atžvilgiu iš šalies duotų, absoliučių, amžinų ir visiems žmonėms bendrų vertybių pavidalą. Tuo pagrindu dorovė glaudžiai suartėjo su religija, buvo mistifikuojama ir idealizuojama, o dorovinio gyvenimo tipišku bruožu tapo veidmainiavimas, idealių dorovės reikalavimų atitrūkimas nuo realaus žmonių elgesio.

Naujas dorovės raidos etapas prasideda socializmo sąlygomis, kada ima nykti žmonių santykių susvetimėjimas, o dorovinio elgesio motyvai iš dalies praranda išorinio privalėjimo pobūdį.

Dorovės reikalavimai bei vertinimai keičiasi ne tik pereinant iš vienos ekonominės formacijos į kitą, kai vieno istorinio tipo dorovė virsta kito istorinio tipo dorove ir pasikeičia dorovinės sąmonės struktūra, dorovės normuojamasis turinys, dorovinė asmenybės orientacija. Didesnio ar mažesnio masto pokyčiai vyksta vienos ir tos pačios ekonominės formacijos ribose, vieno ir to paties istorinio dorovės tipo ribose. Pastarasis dorovės raidos aspektas nušviečiamas, išskiriant kurio nors istorinio dorovės tipo formavimosi, brendimo, pažangos, kitimo etapus, periodus, būvius.

Dabartinio mūsų visuomenės dorovės raidos etapo ypatybių detalus pažinimas, kaip būtina sąlyga visuomenės narių doroviniam auklėjimui tobulinti, doroviniams procesams valdyti, yra vienas iš aktualiausių marksistinės etikos uždavinių.

²⁹ Kapačiauskienė D. Žmonių santykių susvetimėjimo apraiškos moralėje.— Problemos. V., 1975, [Nr] 2(14), p. 48.